

БУЛІНГ ТА МОБІНГ: ХАРАКТЕРНІ ОЗНАКИ

У тому, що "зграя" дітей/підлітків обирає собі жертву і починає її переслідувати, немає нічого нового. Так було, мабуть, в усі часи й в усіх народів. Радянський період – не виняток, і підтвердженням тому є відомий фільм "Чучело", а також – меншою мірою – і "Доживем до понедельника". Проте наша доба привносить у цей процес нові нюанси.

***Булінг** (від англ. to bull — переслідувати) — це агресивна свідома поведінка однієї дитини (або групи) стосовно іншої, що супроводжується регулярним фізичним і психологічним тиском; булінг є нагальною проблемою сучасності.*

Дослідники зазначають, що булінг **відрізняється від сварки** між дітьми тим, що:

- супроводжується **реальним фізичним чи психологічним насиллям**: жертву висміюють, залякують, б'ють, поширюють плітки, оприлюднюють особисту інформацію та фото в соціальних мережах;
- у ситуації завжди беруть участь **три сторони**: той, хто переслідує, той, кого переслідують, та ті, хто спостерігають;
- **негативно впливає на всіх учасників**, на їхнє фізичне та психічне здоров'я;
- **може виникати спонтанно**, коли несподівано для себе дитина опиняється або в ситуації переслідування, або приєднується до переслідувача;
- **може повторюватися** багато разів.

Булінг може мати різні форми:

- **Фізичний булінг** (штовхання, підніжки, бійки, стусани, нанесення тілесних ушкоджень).
- **Вербальне цькування** (обзивання чи глузування).
- **Булінг стосунків** (relational bullying) — явище соціального вигнання — коли дітей ігнорують, не допускають до ігор та вечірок або коли вони стають жертвами чуток чи інших форм публічного приниження.
- **Кібербулінг** (приниження за допомогою Інтернету, мобільних телефонів та інших електронних гаджетів).

Кіберагресори створюють публікації, що принижують гідність жертв, відправляють їм повідомлення з погрозами, викладають фотографії і відео зі знущаннями.

Інтернет додає булінгу **таких ознак**:

- **цілодобове втручання в особисте життя** (цькування не має часового чи географічного обмеження);

- необмеженість аудиторії;
- **блискавичність поширення інформації;**
- можливість **анонімного переслідування.**

Усі форми булінгу — фізичний, вербальний, кібер-та стосунків — **мають тенденцію виникати одночасно.**

Загалом можна виділити чотири характерні ознаки українського шкільного цькування.

Перший момент — це жорстокість дітей, яка межує із садизмом.

Другий — фільмування побиття (і мало чи не тортур). Ці дві речі складно усвідомити тим, чия вікова категорія — 40+, адже навіть якщо у шкільному дитинстві людей середнього віку й траплялися бійки з однокласниками, вони не переходили певних меж.

Третій момент — вплітання у булінг фінансових мотивів, **і четвертий** — участь у цькуванні дитини дорослих. Ці моменти, як видається, властиві тільки Україні, бо дрібні корупційні діяння під назвою «збір грошей на потреби класу» (гірший варіант: «на подарунок вчителям») є суто нашим явищем. Випадок із "харківським тортом", коли дитину поставили перед дошкою і змусили дивитися, як однокласники наминають страви з "солодкого столу", прекрасно проілюстрував глибочезну прірву, у якій ми всі перебуваємо. Безперечно, цей скандал став особливо резонансним саме через участь у ньому дорослих — класного керівника та так званої "батьківської трійки", члени якої свідомо принижували 10-річну дівчинку.

Мобінг, іноді — моббінг (від англ. *mob* — юрба) — систематичне цькування людини в колективі, психологічний терор щодо неї, форми зниження її авторитету, психологічного тиску на неї в колективі, зазвичай, з метою витіснення людини. Якщо всі проти одного — це мобінг. Різниця між булінгом і мобінгом полягає в наступному: мобінг — це коли натовп нападає на одну людину, а булінг — це коли одна людина (хуліган, буллер) або декілька людей погрожують іншому і залякують його.

Також мобінг проявляється у вигляді насмішок і провокацій, прямих образ і залякувань, бойкоту і демонстративного ігнорування, і навіть у вигляді заподіяння матеріальної або фізичної шкоди.

Різновидів мобінгу безліч, однак, можна виділити кілька найбільш поширених видів:

Горизонтальний мобінг — це утиски з боку колег по роботі. Якщо ініціатором психологічного цькування стає безпосередній керівник, то це вже **вертикальний мобінг**, ще його називають **босингом**.

Також мобінг буває відкритий і латентний.

Латентний мобінг проявляється у вигляді дій, що розгортаються відповідно до відомого багатьом прислів'я: «Надайте людині мотузку, а повіситься вона сама». Психологічний тиск тут відбувається у прихованій формі, людині «вставляють палиці в колеса» і ніби натякають на те, що вона порожнє місце, небажана персона і їй краще піти.

Одного разу, прийшовши на роботу, людина може опинитися в ізоляції, відчувши навколо себе інформаційний вакуум: важливу і необхідну інформацію їй надають пізно (коли для виправлення ситуації вона вже не в силах нічого зробити) або зовсім цю інформацію приховують. Неформальне спілкування з начальником і колегами різко зводиться до мінімуму. Товариші по службі починають цуратися, звертаючись виключно у справі.

Мета латентного мобінгу — зробити перебування на робочому місці нестерпним, змусити покинути підприємство. Для людини таке ставлення колективу у більшості випадків стає тяжким випробуванням, і вона не витримує пресингу: пише заяву про звільнення. А прихований провокатор з посмішкою потирає нічим, здавалося б, не заплямовані руки.

Вертикальний латентний мобінг може проявлятися в тому, що керівник не буде помічати результати праці конкретної особи, буде доручати їй безнадійну роботу, проводити за її відсутності важливі наради, ігнорувати будь-яку її ініціативу. Тобто блокувати можливості просування цієї людини кар'єрними сходами, непомітно для інших, але тільки не для самої особи.

Відкритий мобінг – це крайній ступінь мобінгу, коли використовуються всі можливі засоби — відкриті глузування, знущання й образи, псування майна (важливих робочих документів чи особистих речей).

Не дивно, що у книжці «Насильство на роботі», виданій 1998 року Міжнародним бюро праці, мобінг згадується в одному ряду зі зґвалтуванням, пограбуванням і вбивством. Звичайно, на перший погляд може здатися, що в порівнянні з перерахованими злочинами мобінг виглядає цілком безневинно; однак його вплив на жертву, тим більше, якщо психологічне цькування триває досить довго, може бути настільки руйнівним, що деякі люди закінчують життя самогубством.

Тому ситуації булінгу та мобінгу актуальні на сьогодні.

Насильство серед дітей – це досить складне явище, воно не має однозначного пояснення, ні універсальних способів подолання. Можливо на учнів впливають індивідуальні, психологічні властивості агресора та його жертв, можливо потрібно враховувати також рольову структуру класу та місце школяра в ній і, звичайно, треба пам'ятати про вплив сім'ї на дитину.

Маріупольська історія, коли однокласниці били та ледь не повісили дівчинку на шарфі, могла б залишатися невідомою, якби відео про знущання над дівчинкою не потрапило в Інтернет.

У сучасній підлітковій жорстокості найстрашнішою, мабуть, є байдужість тих, хто стає свідком знущань.

Свідки були і в тому моторошному інциденті, коли 12-річному Максиму Чернікову зламали хребет. У 2017 році Максим перейшов зі звичайної київської школи в престижний спеціалізований ліцей: хотів стати рекламістом. Під час перерви його побили двоє однокласників: пізніше МРТ показала перелом двох хребців, через що хлопець півроку був прикутий до ліжка. Показовий момент: у школі навіть не намагалися викликати швидку, згодом це зробила бабуся Максима. А його мама домоглася відкриття кримінального провадження проти нападників і оголосила про намір захистити права своєї дитини в Європейському суді з прав людини.

За даними Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ), минулого року **67% українських дітей віком від 11 до 17 років** були жертвами, кривдниками або свідками булінгу.

Крім того, згідно з дослідженнями Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), Україна входить у першу десятку країн Європи (9 місце з 42 країн) за поширеністю булінгу серед 11-15-річних школярів.

Такі випадки насильства в школі регулюються підзаконним актом – **наказом «Про затвердження Порядку розгляду звернень та повідомлень з приводу жорстокого поводження з дітьми або загрози його вчинення» від 19.08.2014**, і батьки повинні бути проінформовані про цей наказ, що захищає права їхніх дітей. Розроблений цей Порядок з метою впровадження ефективного механізму взаємодії служб у справах дітей, закладів соціального захисту дітей, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, органів внутрішніх справ, закладів освіти, закладів охорони здоров'я.

Заклади освіти:

здійснюють приймання звернень та повідомлень про випадки жорстокого поводження щодо дитини;

терміново (протягом однієї доби) передають повідомлення у письмовій формі до служби у справах дітей, органів внутрішніх справ про випадок жорстокого поводження з дитиною чи загрозу його вчинення;

у межах компетенції вживають заходів щодо виявлення і припинення фактів жорстокого поводження з дітьми або загрози його вчинення в закладах освіти;

організують роботу психологічної служби системи освіти з дітьми, які постраждали від жорстокого поводження;

проводять роз'яснювальну роботу з батьками та іншими учасниками навчально-виховного процесу із запобігання, протидії негативним наслідкам жорстокого поводження з дітьми.

Посилаючись на цей наказ, батьки можуть вимагати від керівництва школи вжити необхідних заходів для припинення знущання над дитиною.

Якщо по відношенню до конкретного учня в сім'ї застосовуються певні форми фізичного, сексуального, економічного чи психологічного насильства, то заклади освіти передають повідомлення у письмовій формі до служби у справах дітей, органів внутрішніх справ про випадок жорстокого поводження з дитиною (потерпілою) чи загрозу його вчинення. Органи внутрішніх справ виносять постанову про притягнення батьків до адміністративної відповідальності за невиконання ними обов'язків щодо виховання дітей та вчинення насильства в сім'ї. Такі заходи можуть також застосовуватися до батьків **агресора, що застосовує тривале психічне або фізичне насилля по відношенню до особи, що не може захистити себе.** (Стаття 184 Кодексу України про адміністративні правопорушення. Невиконання батьками або особами, що їх замінюють, обов'язків щодо виховання дітей).

1. Ухилення батьків або осіб, які їх замінюють, від виконання передбачених законодавством обов'язків щодо забезпечення необхідних умов життя, навчання та виховання неповнолітніх дітей — тягне за собою попередження або накладення штрафу від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

2. Ті самі дії, вчинені повторно протягом року після накладення адміністративного стягнення, -

тягнуть за собою накладення штрафу від ста до трьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

3. Вчинення неповнолітніми віком від чотирнадцяти до шістнадцяти років правопорушення, відповідальність за яке передбачено цим Кодексом, -

тягне за собою накладення штрафу на батьків або осіб, які їх замінюють, від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

4. Вчинення неповнолітніми діянь, що містять ознаки злочину, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України, якщо вони не досягли віку, з якого настає кримінальна відповідальність, -

тягне за собою накладення штрафу на батьків або осіб, що їх замінюють, від ста до трьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Закон в першу чергу звертає увагу на **об'єктивні та суб'єктивні ознаки адміністративного правопорушення чи кримінального правопорушення**. І перше, на що звертає увагу, - вік особи. Тобто, до суб'єкта застосовуватиметься відповідальність з 16 років, у деяких випадках – з 14 років.

У випадках, коли фактичні обставини співпадають з юридичними, дії порушника слід вважати правопорушенням чи злочином.

Суд покликаний провести незалежне об'єктивне розслідування адміністративного чи кримінального провадження з метою встановлення істини у справі та винесення справедливого рішення чи обвинувального вироку. При призначенні покарання неповнолітньому суд, крім обставин, що пом'якшують чи обтяжують покарання (ст.65-67 Кримінального кодексу України), враховує умови життя та виховання, вплив дорослих, рівень розвитку та інші якості особи неповнолітнього.

На жаль, але таким учням, що вчиняють психологічне насилля чи кібербулінг, нічого не можна інкримінувати, хіба що доведення до самогубства, якщо жертва знущань згодом здійснить спробу чи закінчений злочин суїциду. У нас не передбачена кримінальна відповідальність за жорстоке поводження з людьми: наприклад, коли школяра ставлять на коліна і принижують його, то це не можна кваліфікувати як тортури, нанесення тілесних ушкоджень, а саме середньої тяжкості чи тяжких, немає статті про глузування і булінг. Крім того, кримінальна відповідальність настає з 16 років, а в деяких випадках – з 14, якщо мова йде про вчинення тяжких чи особливо тяжких злочинів (ст. 115, 122, 121, 296, 185, 186, 187 КК України та ін.).

Особи у віці від 11 до 14 років не можуть бути суб'єктами злочину, оскільки не досягли віку, з якого настає кримінальна відповідальність.

Проте, ч. 2 ст. 97 КК визначає, що до цих осіб все ж таки можуть бути застосовані примусові заходи виховного характеру з дотриманням таких умов:

по-перше, неповнолітньому виповнилось 11 років;

по-друге, ця особа вчинила діяння, що підпадає під ознаки злочину, передбаченого Особливою частиною КК. Згідно зі ст. 105 КК неповнолітній, який вчинив злочин невеликої або середньої тяжкості, може бути звільнений судом від покарання, якщо буде визнано, що внаслідок щирого розкаяння та

подальшої бездоганної поведінки він на момент постановлення вироку не потребує застосування покарання.

У цьому разі суд застосовує до неповнолітнього такі примусові заходи виховного характеру:

- 1) застереження;
- 2) обмеження дозвілля і встановлення особливих вимог до поведінки неповнолітнього;
- 3) передача неповнолітнього під нагляд батьків чи осіб, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічного або трудового колективу за його згодою, а також окремих громадян на їхнє прохання;
- 4) покладення на неповнолітнього, який досяг п'ятнадцятирічного віку і має майно, кошти або заробіток, обов'язку відшкодування заподіяних майнових збитків;
- 5) направлення неповнолітнього до спеціальної навчально-виховної установи для дітей і підлітків до його виправлення, але на строк, що не перевищує трьох років (школи соціальної реабілітації та професійні училища соціальної реабілітації органів освіти).

Відповідно до ст. 98 КК, до неповнолітніх застосовуються лише такі основні види покарань: 1) штраф;

- 2) громадські роботи;
- 3) виправні роботи;
- 4) арешт;
- 5) позбавлення волі на певний строк

Отже, по відношенню до неповнолітніх не можуть застосовуватися: конфіскація майна, обмеження волі, довічне позбавлення волі, позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу, службові обмеження для військовослужбовців, тримання в дисциплінарному батальйоні.

У Канаді для «проблемних» дітей **проводять корекційні програми, які спрямовані на зміну поведінки потрібної дитини.** З підлітками працюють психологи, священники, соціальні працівники. Це важливо тому, що священник можливо набагато краще донесе дитині про норми моралі в колективі, ніж полісмен.

З цією метою в канадських провінціях діє **«політика безпечних і турботливих шкіл».** У деяких частинах країни (Онтаріо, Квебекі, Новій Шотландії) прийнято антибулінгове законодавство. **Антибулінговим законодавством визначено процедуру покарань учнів, які ініціюють булінг, причому, згідно із Законом, покаранню підлягають не лише переслідувачі, а й**

свідки булінгу, які не доповіли про випадок. Законом передбачається проведення Тижня для підвищення обізнаності про булінг та його попередження, створення кодексів поведінки учнів та розробка антибулінгового плану в школах.

З метою реалізації моніторингу плану **формується робоча група у складі вчителів**, адміністраторів школи, інших працівників школи, батьків учнів, шкільних медсестер, поліцейських та зацікавлених членів громади. Ці заходи використовуються з метою попередження та профілактики булінгу серед школярів.

У США існує система спецшкіл, куди направляють підлітків з девіантною поведінкою. Вони носять відповідну форму, працюють, виконуючи всю господарську роботу в спецшколі, а також займаються навчанням і спортом. Головна мета – прищеплення дисципліни підліткам, які схильні до вчинення правопорушень.

Ми прагнемо хоч частково перейняти елементи канадської системи. За підтримки ЮНІСЕФ організовуються в Україні корекційні програми з профілактики ризикової поведінки серед неповнолітніх у вигляді пілотних проектів у деяких містах України (Київ, Харків, Миколаїв, Дніпро та ін.).

Також варто відзначити, що за останні роки досить успішно виконувалася державна програма соціальної профілактики і попередження асоціальної поведінки неповнолітніх на основі законів України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей», «Про Загальнодержавну програму «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 року», «Про судоустрій і статус суддів», постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної соціальної програми “Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини” на період до 2021 року», розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану заходів щодо реалізації Концепції розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні».

Крім того, важливе значення має Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 №4651-VI, який містить окрему главу 38 «Кримінальне провадження щодо неповнолітніх», що фактично було першим реальним практичним кроком законодавця до ювенальної юстиції.

Сьогодні метод ненасильницького спілкування (ННС) Маршалла Розенберга (американського психолога) поширюється в багатьох школах світу.

За методом Розенберга **пропонується змінити звичну стратегію мислення і поведінки у конфліктних ситуаціях із реактивної (відповідь на подразник) на усвідомлену й співчутливу.** Для цього пропонується постійно

турбуватися про себе (свої потреби) та в діалозі з людьми уникати оцінок і критики, натомість звертати увагу на факти, свої почуття та почуття опонента, потреби опонента. Розенберг наголошує, що немає конфліктів на рівні потреб: всі складні ситуації можна вирішити за рахунок створення нових способів задоволення потреб. Таким чином він демонструє, **що життя без насильства цілком можливе як на особистісному, міжособистісному, так і соціальному рівні.**

Метод ННС широко застосовується після військових конфліктів, у системі освіти, практиці соціальної допомоги, бізнесі.

В Україні метод ННС розвивають спеціалісти з Українського центру ненасильницького спілкування і примирення «Простір Гідності» та Мережі фасилітаторів діалогів.

Проте на офіційному рівні в жодній із систем його ще впроваджено не було через брак сертифікованих тренерів (у світі їх біля 400). Підготовка таких тренерів займає від 5 років постійної практики та викладання. В Україні підготовкою тренерів з розвитку емоційного інтелекту та емпатії в освітньому середовищі із залученням міжнародних фахівців займається громадська організація "Міжнародна просвітницька ініціатива "Відкрита хата".

Міністерство юстиції розпочало інформаційну кампанію #СтопБулінг, орієнтовану на дітей та їхніх батьків, для того щоб запобігти збільшенню кількості випадків цькування у школах та поза ними.

Профілактичні заходи дозволяють значно зменшити прояви боулінгу.

Так, в нашій державі проводиться **інформаційна кампанія «Викресли булінг»**, організована ЮНІСЕФ за підтримки уряду Німеччини. Ядром кампанії є веб-сайт www.stopbullying.com.ua, на якому школярі та батьки можуть знайти інформацію про булінг, його наслідки та можливі дії для подолання цієї проблеми.

На державному рівні поряд з просуванням закону про протидію булінгу **Міністерство освіти і науки України** створило робочу групу, яка розробила план **протидії булінгу в школах.**

Маємо надію, що в Україні також буде вироблено систему **протидії цькуванню серед дітей**, а спільна робота міністерств, школи та батьків дозволить суттєво зменшити масштаби булінгу.

Зупинимо його разом!